

Капак Ю. М.,

Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

УНІВЕРСАЛЬНЕ ТА ІДІОЕТНІЧНЕ У ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ)

Стаття написана у руслі гендерної лінгвістики і присвячена проблемі дослідження стереотипів у фразеології. Метою є опис і пояснення співвідношення універсальності та ідіоетнічності у вербалізації гендерних стереотипів на матеріалі релевантних фразеологічних одиниць німецької та української мови.

Ключові слова: гендерний стереотип, фразеологічна одиниця (паремія), універсальність, ідіоетнічність, образний компонент, андроцентричність.

The article is written within the scope of gender linguistics and is dedicated to the problem of the research of stereotypes in phraseology. The goal is to describe and to explain the correlation between the universality and the national-specifics in the verbalization of gender stereotypes on the basis of relevant idioms of German and Ukrainian language.

Key words: gender stereotype, idiom (proverb), universality, national-specifics, image component, androcentrism.

Універсальність мови як системи та засобу спілкування є незаперечним фактом у сучасному мовознавстві. Поряд з цим не викликає сумніву також специфічність процесу сприйняття, осмислення дійсності та відображення її у мові представниками окремих мовних та культурних спільнот. Фразеологія як складова лексичного рівня мови, характеризується особливою здатністю поєднання загальних (універсальних) та специфічних явищ мови.

З цієї точки зору дослідження її у світлі теорії мовних універсалій є досить актуальним, оскільки концептуальні універсалії відтворюють найбільш загальні поняттєві категорії, що зумовлено закономірностями відображувальної діяльності людей. Поряд з цим, національні та регіональні особливості, природні та кліматичні умови зумовлюють специфічну внутрішню форму фразеологічних одиниць (тут і далі ФО) різних мов, яка представлена так званими образами-символами. Оскільки ФО є знаками не первинної номінації, тобто прямої назви об'єктів, а повторно номінують дійсність, переосмислюючи її, то згадана специфічна внутрішня форма і є результатом образного переосмислення предметів і явищ об'єктивної дійсності. Звідси, образний компонент – це специфічна концептуальна структура, що є посередником між лексичною струк-

© Капак Ю. М., 2010

турою і актуальним значенням ФО та релевантним елементом її плану змісту [4, с. 5]. Таким чином саме застосування аксіологічного підходу до аналізу ФО дає можливість дослідити існуючі у свідомості народу ціннісні домінанти, визначити їх набір і відповідність з точки зору універсальності та ідіотетичності.

Очевидним залишається факт, що національна специфіка певної мовної та культурної спільноти визначається її відносинами зі світом: релігією (Богом), природою, владою та ін. Та найбільш показовою ознакою, на нашу думку, є її сприйняття людини загалом, а також гендерна специфіка (а саме ставлення до жінки), оскільки у будь-яку епоху і у будь-якому суспільстві ставлення до жінки, відображене в мові, є однією із визначальних характеристик рівня культури нації в цілому.

В цьому плані концепт “жінка”, як і концепт “чоловік” можуть виступати як загальнолюдські категорії, оскільки вони представлені практично в усіх мовах. Однак, дані концепти “чоловік”/ “жінка” формуються в межах певної культури, а отже наділені певною національною специфікою. При цьому, стереотипізація і ціннісна шкала гендеру неоднакові в різних культурах, оскільки одним і тим же діям людини залежно від її статі надається в них різний, а подекуди навіть протилежний зміст.

При дослідженні національно-культурної специфіки гендерно релевантних ФО в рамках зіставного підходу (при якому національно-культурна специфіка однієї мови визначається відносно іншої мови) ми, опираючись на точку зору Д. О. Добровольського та Н. А. Баранова [1, с. 260] звернемося до плану змісту, оскільки план вираження у одиниць різних мов є різним за визначенням.

Зазначимо, що у нашому дослідженні ми не ставимо собі за мету протиставляти культуру українського і німецького етносів, або ж виводити особливості їх національної ментальності на базі фразеології. Нашою метою є показати спільні (універсальні для обох мов) установки у сфері гендеру, а також особливості представлення жіночих і чоловічих ролей через специфічні мисленнєві образи німецькомовного фразеологічного матеріалу у порівнянні з українським.

У нашій статті ми зосередимо увагу на окремій семантичній сфері “Шлюб” (доповнений та розширений матеріалом німецької та української фразеології слідом за Кирилиною А. В. [3]), де зображено стосунки та ролі чоловіка і жінки у сім’ї, а також безпосередньо перед вступом у шлюб.

Матеріал дослідження у даній групі складають 53 ФО німецької мови, отриманих шляхом суцільної вибірки з лексикографічних джерел (В. І. Гаврись, О. П. Пророченко, Німецько-український фразеологічний словник (1981); Duden Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik (2007); Н. Beyer, A. Beyer, Sprichwörterlexikon (1989); Gabriele und Gerd Jockel, Zitate & Sprichwörter (2007); та 65 фразеологізмів української мови (В.М.

Білоноженко та ін., Словник фразеологізмів української мови (2008); Багмет А., Дашенко М., Андрущенко К. Збірка українських приказок та прислів'їв (2004); Г. Басюк, 2008 прислів'їв і приказок (2008)).

Розглядаючи ФО підгрупи укладення шлюбу зазначимо, що вони виявляють універсальні риси, спільні для обох мов, на зразок:

нім. *sich eine Frau nehmen* – укр. *взяти собі за дружину*.

нім. *die Hand der Tochter an j-n vergeben* – укр. *віддати комусь руку дочки*.

нім. *die Braut zum Altar führen* – укр. *вести під вінець*.

нім. *sich um j-s Hand erwerben* – укр. *просити чиеї-н. руки*.

Деякі ФО мають схожу семантику, хоча план вираження різний, напр.:

нім. *j-n an den Mann bringen* – укр. *віддати заміж/ віддати на сторону*.

Поряд з цим знаходимо також ФО зі специфічним образним компонентом: нім. гумор. *auf Freiersfüßen gehen* – досл. ходити на стопах "фрера" (тут: *Freier* – той, хто хоче одружитися з дівчиною), що в укр. варіанті звучить "шукати собі наречену".

ФО, які стосуються процесу залицяння, як напр. нім. *den Hof machen* (залицятися до кого-н.) – укр. *підбивати клинці/ смалити литки біля когось*, мають різну внутрішню форму. Специфічний образ у німецькому варіанті (досл. робити двір) пов'язаний з відсутнім в українській та іманентним у західноєвропейській культурі середньовічно-лицарським символом придворного, "куртуазного" залицяння, виразником якого є лексема "Hof – двір". Цікавою з точки зору образної складової є нім. ФО *in die Haseln gehen* – йти на побачення (досл. йти в ліщину). Певним еквівалентом може виступити укр. *топтати стежку* (у обох наведених прикладах відображено процес ходьби: йти, топтати).

Однією з найбільш гендерно стереотипізованих у німецькій фразеології, тісно пов'язаною зі сферою "поради стосовно сімейного життя", є підгрупа "Значущість жінки для вдалого шлюбу". Як і в українській фразеології, німецькі ФО відображують прагматичне ставлення до жінки, коли вона виступає перш за все об'єктом дії. Значну частину одиниць даної сфери в обох мовах становлять паремії. Напр.: нім. *Eine gute Frau ist Goldes wert* (досл. хороша жінка варта золота), що в українському варіанті звучить як *Хороша жінка – кам'яна стінка / Добра жінка – щастя, а лиха – трясця*.

Велику спільність, а отже і універсальність концептуалізації знаходимо у контексті ролі *жінки-домогосподарки*. Напр. нім. *Das Auge der Frau hält die Stube (das Haus) rein*. – укр. *Добра жінка дім береже, а лиха рукавом рознесе / У хорошої хазяйки хата – повна чаша*. Тут зустрічаємо спільність образу "будинок" (Stube, Haus, дім, хата) та роль жінки (Frau) у ньому. Ще одним прикладом хазяйновитості є паремія нім. *Einer reinlichen Frau fehlt es nie an Wasser*. – укр. *Як сорочка біла, то і жінка мила* (хоча лексична структура ФО відрізняється, однак концептуально

вони споріднені: прання, прибирання: нім. образ *Wasser*, укр. біла сорочка, тобто чиста, попрана).

Андроцентричний погляд на роль жінки у домі підкреслюють і такі пареміологічні одиниці, як напр.: нім. *Frauen und Ofen bleiben zu Hause* (досл. жінки і печі залишаються вдома) – укр. *Жінці місто, де місять тісто / Жіноча річ коло припічка*. Внутрішня форма ФО відсилає реципієнта до образу печі, в якій печуть хліб: нім. *Ofen*, укр. місце, де місять тісто/припічок).

Універсальність такого сприйняття підтверджують паремії нім. *Frau und Katze gehören ins Haus, Mann und Hund auf den Hof* та укр. *Бабі (жінці) дорога – од печі до порога*, які відводять жінці місце виключно в межах дому.

Інтерес викликають зокрема паремії, що наголошують на аксіологічній пріоритетності “харчового прагматизму” над візуальною естетикою. Напр.: паремії нім. *Schönheit kann man nicht essen* та укр. *Краси на тарілці не подаси* виявляють універсальність образної складової у даному контексті.

Важливим аспектом є розподіл ролей чоловіка і жінки у сім’ї. Так, в українських пареміях, що вербалізують верховенство жінки у сім’ї, здебільшого присутня іронія, напр.: *Як жінка верховодить, так чоловік по сусідах ходить/ Як тато скажуть, так по-маминому і буде/ Чоловік голова, а жінка – шия*. У схожих твердженнях німецькомовного матеріалу присутня як нейтральна, так і іронічна оцінка, напр.: нейтр. *Wer in seinem Hause Friede haben will, der muss tun, was die Frau will/ ірон. Der Mann ist das Haupt der Familie und die Frau ist der Hut darauf*.

Слід зазначити, що у даній підгрупі присутні ФО (а саме паремії), які наголошують на значущості жінки для сім’ї, дому. Напр.: нім. *Wer kein Weib hat, der hat auch kein Haus*. та укр. *Без хазяїна двір плаче, а без хазяйки – хата/ Чоловік у домі – голова, а жінка – душа*. У обох мовах присутній образ *Haus* – будинок, як символ сімейного затишку.

Універсальні, спільні для обох мов ФО знаходимо і в підгрупі “Труднощі шлюбу для чоловіка”, на зразок нім. *unter dem Pantoffel stehen* – укр. *бути під каблук*. Тут німецька мова асоціює жінку з домашніми туфлями “*Pantoffel*”. Слід зазначити, що таке трактування не є однозначним, про що свідчить лексема “*Pantoffelheld*” (досл. герой домашніх туфель) – чоловік, який нічого не може вирішити без дружини. Натомість український фразеологізм вербалізує образ “каблук” як атрибут жіночого взуття, причому дана інтерпретація є більш однозначною.

Специфічною є також ФО *j-d ist ein Weiberknecht* (досл. жіночий раб), що в перекладі означає “він під черевиком у своєї дружини”. В українській мові вона може мати іншу інтерпретацію, оскільки за внутрішньою формою перегукується з рос. “дамский угодник” (тобто той, що любить жінок – бабій).

Поряд з цим у обох фразеологічних системах знаходимо одиниці (хоча їх кількість незначна), у яких жінка виступає суб'єктом дії. Прикладом служить ФО нім. мови *den Pantoffel führen (schwingen)* (верховодити в домі (про жінку), та укр. *тримати під каблуком*. Хоча через відмінності у лексичній та синтаксичній структурі, а також згаданих неоднозначності інтерпретації образів "Pantoffel – каблук" дані ФО не є повними еквівалентами, однак у даному контексті вони семантично споріднені.

Цікавою для дослідження є підгрупа "Поради стосовно сімейного життя", де основне місце займає правильний вибір дружини. У виявлених ФО обох мов присутнє застереження щодо поспіху у цій справі, напр.: нім. *Heiraten ist kein Pferdekauf.* – укр. *Сватання не катання: швидко коней не гони* (образ "кінь – Pferd" в обох культурах) або укр. *Жениться – не галушок наварить.* (образ "галушки" є національно-маркованим).

При виборі нареченої слід зважати на працьовитість, про що свідчать такі паремії нім. *Suche dir deine Frau nicht beim Tanzen, sondern bei der Erntearbeit im Feld.* – укр. *Як жнива, так і дівка крива.* (в обох ФО номінується образ "робота в полі" (*Erntearbeit im Feld* – *жнива*), як перевірка працьовитості).

Ще однією рисою гендерної стереотипізації є протиставлення молоді дівчини та заміжньої жінки в обох культурах. Напр.: нім. *Nichts als gute Mädchen und überall böse Frauen.* – укр. *Дівкою – калина, жінкою – ялина.* При цьому попри різницю у образних складових, актуальне значення залишається універсальним для обох мов. Однак, серед українських паремій знаходимо і протилежне твердження: *Гарна дівчицею, гарна й молодичею.*

Цікавим фактом є пріоритетність розуму жінки над красою в українській пареміології *На красиву жінку гарно дивиться, а з розумною гарно жить*, тоді як в німецькомовному варіанті знаходимо специфічне протиставлення понять "розум" і "краса" по відношенню до жінки (і до чоловіка): нім. *Die Schönheit des Mannes liegt in seinem Verstand, der Verstand der Frau liegt in ihrer Schönheit.*

Особливим прагматичним ставленням до жінки в обох культурах відзначені паремії типу нім. *Frauen, Pferde und Uhren soll man nicht verleihen* та укр. *Жінки, рушниці й собаки на прокат не дають / Жінки та люльки нікому не позичай.* Мова йде про жінку як річ, котру не можна позичати (пор. нім. *verleihen*, укр. *дати на прокат, позичати*). Наведені приклади містять специфічний образ (нім. *Frau – Pferd, Uhr* / укр. *жінка – рушниця, собака, люлька*), що визначає ті предмети вжитку, які є найбільш цінними у побуті народу. Для німця – це кінь, годинник, для українця – рушниця, люлька.

Поряд з цим нами виявлено паремію *Коня у позику не давай, а жінку у приданки не пускай.* Тут фігурує образ коня як і в німецькому "*Frauen, Pferde...*", однак замість позичання жінки йдеться про її гуляння на весіл-

лі (*приданки* – множинний іменник, істота: весільні гості з боку нареченої). Таким чином в обох культурах жінка визначається як один з найцінніших предметів вжитку для чоловіка. Універсальність, архетиповість образу “жінка – предмет домашнього вжитку” у іудеохристиянському культурному ареалі має глибоке біблійне коріння – “Не пожадай нічого в ближнього свого – ні дому, ні раба, ні віслюка, ні верблюда, ні жони його”. Послідовність пріоритетів збережена, варіюють лише аксіологічно марковані лексемні компоненти – “кінь, годинник” / “рушниця, люлька”.

Важливим постулатом даної підгрупи є засудження великої вікової різниці між чоловіком та жінкою в обох культурах. Напр. нім. *Junge Frau und alter Mann sind ein trauriges Gespann.* – укр. *Де чоловік старий, а жінка молода – там рідко згода бува.* / *Wenn ein Alter ein junges Weib nimmt, so lacht der Tod.* – укр. *Не надовго старий жениться: як не вмере, то сказиться.*

У фразеологічному фонді обох мов знаходимо застереження стосовно шлюбу, які звернені до чоловіків і відзначаються універсальним для обох мов образом “похід на війну”: нім. *Gehst du in den Krieg, so bete einmal; gehst du zur See, zweimal; gehst du aber in die Ehe – dreimal.* – укр. *Женитись і йти на війну не совітуй нікому.*

Цікавими для аналізу є також паремії-прескрипції для батьків, які мають незаміжню дочку. В обох культурах наголошується на необхідності видавати дочку заміж у молодому віці, напр.: нім. *Deinen Tisch verspeise hübsch frisch und deine Tochter verheirate fein jung.* – укр. *Женить сина не спіши, – хапайся дочку віддати* / *Дівка на порі – женихи на дворі* (die Tochter verheiraten – дочку віддати).

Універсальністю також відзначається і питання приданого у шлюбі. Негативну оцінку знаходимо у тих випадках, коли йдеться про багату наречену, напр.: нім. *Ist das Geld die Braut, so wird die Ehe selten gut.* та укр. *Багатую взять – буде поприкати* / *Жінчине добро кілком у горлі стоїть* (das Geld – добро (в значенні багатство)).

Поряд з цим німецька фразеологія засвідчує також прагматичне ставлення, а саме необхідність приданого: *Wenn die Frau nichts hat und der Mann nichts tut, wird die Ehe selten gut.* Натомість в українській пареміології мова йде про пріоритетність інших цінностей: *Жінчином багатством віку не проживеш / Не з багатством жить, а з людиною.*

Слід зазначити, що українська пареміологія містить поради у шлюбі і для жінок, напр.: *Заміж йти не на рік, а на цілий вік / Не йди заміж за старого, бо бабою будеш.*

Українська пареміологія також вербалізує значущість чоловіка для жінки у шлюбі, напр. *Чоловік, як ворона, а все ж жінці оборона.* Схожі приклади даної підгрупи у німецькомовному матеріалі нами не виявлено.

У підгрупі “Єдність чоловіка і жінки” присутні як універсальні, так і ідіоетнічні ФО, що зумовлено специфічними образами-еталонами для

зіставлення. Так, універсальністю відзначаються паремії: нім. *Mann und Weib sind ein Leib*. – укр. *Муж та жона – одна сатана/ Найкраща спілка – чоловік та жінка*. Попри відмінність у лексичній структурі (*ein Leib* – одна сатана – найкраща спілка) залишається спільним концепт "спорідненість". Специфічним прикладом є укр. *Чоловік з жінкою, що борошно з водою*, що свідчить про роль хліба в українській культурі (борошно і вода – основні складові для випікання хліба).

Наголошується взаємна необхідність жінки та чоловіка в німецькому варіанті *Der Mann macht die Frau und die Frau den Mann*. В українській мові знаходимо схожі за внутрішньою формою паремії: *Чоловік жінці – краще рідної матері, жінка чоловікові – краще рідного батька*.

Певною специфікою відзначені паремії з антропонімами, та актуальне значення залишається універсальним для обох мов. Напр.: нім. *Hans ist seiner Grete wert*. – укр. *Який Самійло, така й Самійлиха*. (чоловік і жінка варті один одного) / нім. *Jeder Töffel findet seine Grete*. – укр. *Кожна птиця знайде свого Гриця*. (кожна жінка знайде чоловіка до пари).

На основі проведеного зіставлення очевидною стає універсальність відображення концептів "жінка" / "чоловік" в обох мовах. Позитивно конотованими рисами жінки в обох фразеологічних фондах є хазяйновитість, приваблива зовнішність, натомість негативними – погана вдача, невиконання своїх обов'язків і таке інше. Образ сильного чоловіка як опори суспільства і голови сімейства також є спільним для української та німецької мов. Однак, специфічною рисою є більша міра андроцентричності німецької фразеології (тобто вона репрезентує, за нашими відомостями, картину світу здебільшого з чоловічої точки зору: 34 ФО (~ 61%) у німецькій та 35 ФО (~ 54%) в українській фразеології, а також менша агентивність жінки (особливо у сфері пареміології): 10 ФО (~ 19%) у німецькому та 24 ФО (~ 37%) в українському фразеологічному фонді. Вказані кількісні дані стосуються розглянутої семантичної сфери "Шлюб".

Розглядаючи гендерно марковані ФО з точки зору універсальності та ідіоетнічності образної складової нами було виявлено та проаналізовано специфіку внутрішньої форми у ряді ФО, яка зумовлена рядом об'єктивних обставин. Разом з тим наявність семантично схожих образів-еталонів та стереотипів у досліджуваних ФО обох фразеологічних систем (попри їх різну лексичну та синтаксичну реалізацію) свідчить про значну міру універсальності сприйняття та концептуалізації об'єктивної картини світу, зокрема у сфері гендерних стереотипів.

Проведене нами дослідження базується на первинному лексикографічному етапі аналізу фразеологічного фонду німецької та української мов, який обов'язково буде доповнений та розширений текстуальним (корпусним) аналізом.

Література:

1. Баранов А. Н., Добровольский Д. О. Аспекты теории фразеологии. – М.: Знак, 2008. – 656 с. – (Studia philologica).
2. Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і гендерний аспекти. Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.04 / О. Л. Бессонова; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 39 с.: рис. – укр.
3. Кирилина А. В. Гендерные стереотипы по данным языка. – Режим доступу: http://www.a-z.ru/women_cd1/html/kirilina_b.htm.
4. Dobrovol'skij D., Piirainen E. Figurative Language: Cross-cultural and Cross-linguistic Perspectives. – Elsevier Science & Technology, 2005. – 452 p.
Довідково-лексикографічні джерела
5. Багмет А., Дашенко М., Андрущенко К. Збірка українських приказок та прислів'їв: 2-е вид., стереотип., з репринтного відтворення вид. 1929 р. – К.: Техніка, 2004. – 224 с. – (Народні джерела).
6. Німецько-український фразеологічний словник: В 2-х т. / Укл. В. І. Гавриш, О. П. Пророченко. – К.: Рад. школа, 1981. – Т. 1 – 416 с., Т. 2. – 384 с.
7. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В. М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 2008. – 1104 с. – (Словники України).
8. 2008 прислів'їв і приказок / Упоряд. Г. Басюк. – Тернопіль: Яблуко, 2008. – 144 с.
9. Beyer H., Beyer A. Sprichwörterlexikon. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut // Байер Х., Байер А. Немецкие пословицы и поговорки: Сборник. – М.: Высш. шк., 1989. – 392 с.
10. Duden Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik / Herausgegeben von der Dudenredaktion. – 2., neu bearb. und aktualisierte Aufl. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverl., 2007. – 960 s.
11. Zitate & Sprichwörter / Herausgeb. von Gabriele und Gerd Jockel. – Leonberg: Garant Verlag GmbH, 2007. – 192 s.